

ҚОРАҚАЛПОҚ КОМЕДИЯСИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ МАСАЛАСИ

Матмуратова Р.З.

Ажиниёз номидаги НДПИ Ижтимоий-гуманитар фанларни масофадан ўқитиш кафедраси ўкитувчиси

Аннотация. Ушбу мақолада қорақалпоқ комедиясининг пайдо бўлиши ва ривожланиш босқичлари ҳақида сўз юритилади. Комедиянинг шаклланиш манбалари илмий-назарий жиҳатдан ўрганилган. Шу билан бирга, қорақалпоқ комедиясининг ривожланиш босқичларининг даврга хос бадиий-назарий хусусиятлари умумлаштирилди.

Калит сўзлар: драматургия, комедия манбалари, қорақалпоқ комедияси, адабий таъсир, комедия жанри тараққиёти.

Ҳар қандай халқда адабий жанрларнинг, шу қаторда комедиянинг пайдо бўлишида руҳий маданият асосий манба бўлади. Чунки «одамзот пайдо бўлганидан буён беш хил бадиий санъат у билан чамбарчас боғлиқдир. 1) Меъморчилик – уй қуриш, уйни безаш; 2) Расм – деворларга ва эшикларга нақш ўйиш; 3) Соз – товуш гўзаллигидан фойдаланиш, мусиқа овозидан роҳатланиш, унинг товушидан руҳланиш; 4) Театр – турмушдаги одамлар ҳаракатини сахнада ижро этиш, таъсирли сўз ва ҳаракатларни яратиш ёрдамида одамларни кулдириш ва йиғлатиш ёки руҳлантириш, актёрлар ёрдамида одамларнинг чексиз қувонч ва тушкун ҳолатларини айнан шу ҳолатда тасаввур этиш; 5) Адабиёт – одамларнинг худди шундай ҳолатларини бадиий сўз кучи ёрдамида қоғозга ёзиб ёки оғзаки баён қилиш орқали амалга ошириш, тил билан таърифлаб образ яратиш, сўз ёрдамида расм солиш»³⁵. Шуларнинг ичида театр ва адабиётнинг муштарак масаласи бўлган комедиянинг Европа адабиётида пайдо бўлиш манбалари б.э.а. VI-V асрларда Грециядаги Дионис шарафига ижро этилган завқли рақс ашулалари билан боғлиқ. Ўзбек олими М.Рахманов Ўрта Осиёда драматургиянинг пайдо бўлиш манбаларини ўрганиш борасида драма жанрининг дастлабки кўринишлари сифатида «Авесто»даги «Виспарад» ва «Ясна» қисмларига тегишли сиғиниш ашулаларини кўрсатиб ўтади. «Қадимий одамларнинг табиат кучлари билан кураши, унинг бу табиат ҳодисалари ва ҳайвонларга сиғиниши, фантастик ва мифологик воқеаларни ҳикоя қилиш – буларнинг барчаси инсоннинг фикр ва тажрибалари, эҳтирослари ва ҳис-туйғулари билан боғлиқ. Демак, театр санъатининг асосий белгиларидан бирини белгилаб берувчи пантомимик рақслар

³⁵ Мәмбетов К. Қарақалпақ халқының этнографиялық тарихы. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1995. – Б. 134.

ва культ маросимларида драматик элементларнинг бор бўлганлигини кўрсатади»³⁶. Бу ҳаракатлар қадимий эсдаликларда сақланиб қолган. Ушбу қадимий эсдаликлар орасида б.э.а. I асрга ва эрамизнинг III асрига тегишли Тупроққалъадан топилган эсдаликлар ҳам келтирилган. XI асрга тегишли М.Қашғарийнинг «Девону луғотит турк» асарида халқнинг яшаш шароитлари билан боғлиқ вужудга келган анъана ва урф-одатларнинг келтирилишида ҳам драматик унсурларнинг учкунлари кўринади. XIX-XX асрда ёзилган лирик асарларда ифодаланган қорақалпоқ халқининг анъаналари бугунги кунда фольклор ва мумтоз асарларига айланди. Ушбу ашулаларда кўчманчи қорақалпоқларнинг тўй ўтказиш маросими драматургиянинг пайдо бўлишида муҳим ўрин тутди. Чунки бу маросимдаги келин салом, қиз-йигит айтишуви, бахши-жиров асарлари драматик унсурларни ўзида акс эттирувчи жанрлар эканлиги шубҳасиз.

Қорақалпоқ драматургиясининг пайдо бўлишига асос бўлган омиллардан бири – халқ оғзаки ижоди. Фольклор намуналари қорақалпоқ халқининг анъана ва урф-одатлари, миллий психологиясини ўзида акс эттирадиган драматургик манбалар ҳисобланади. Шу боис диссертацияда қорақалпоқ комедиясининг шаклланишидаги фольклор манбаларини халқ анъаналари ва фольклор намуналари деб иккига бўлиб ўрганиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Қорақалпоқ драматургиясида фольклор жанрлари комедиянинг жанрий ва бадий жиҳатдан шаклланишида асосий манбалардан бири бўлди. Илк драматург А.Утепов драматургиядаги ижодий йўлини инсценировкалар ёзишдан бошлади. Унинг 1925-30 йилларда ёзилган «Ҳаў, ҳаў, бул ким?», «Жездежан», «Мен ҳайранман, ўай-ўай!», «Айтайын ба, қайтайын ба?» ва бошқа бир кўринишли юмор ва сатирик инсценировкалари мавжуд. Уларнинг аксарияти айтишув тарзида ёзилган бўлиб, давр талаби асосида дангасалар, ғийбатчилар, лавозимдан фойдаланиб бузғунчилик қилувчиларни фош қилишга бағишланган. Сўнг драматургнинг «Бояўшы ўақил», «Буфет» комедиялари, «Гўман», «Гулзийба» драмалари юзага келди. Бу бадий асарларда фольклор анъаналари ва жанрларидан кенг фойдаланилган.

Шу жумладан, эртак, халқ кўшиқлари ва бошқа фольклор жанрлари қорақалпоқ комедияларининг бадий жиҳатдан такомиллашувига катта таъсир кўрсатди. Ушбу адабий жараёни ҳисобга олиб, комедия жанрининг шаклланишига асос бўлган фольклор жанрлари таъсирини қуйидагича ажратдик: 1) халқ кўшиқларининг қўлланилиши; 2) нақл-мақол ва афоризмларнинг қўлланилиши; 3) кулдирги сўзларнинг қўлланилиши; 4) эртак сюжетларининг таъсири; 5) мифологик образларнинг иштироки.

Қорақалпоқ драматургияси тарихида ҳам бадий таъсирлар натижасида ёзилган бир қатор комедияларни кўришимиз мумкин. К.С.Станиславский номидаги

³⁶Раҳманов М. Узбекский театр. С древнейших времен до 1917 года. – Тошкент: Литература и искусство, 1981. – 30 с.

Қорақалпоқ давлат театри сахнасида 1933 йилда Б.Майлиннинг «Талтаңбайдың тартиби», 1934 йил У.Гаджибековнинг «Аршин Мал-алан», 1939 йилда Ж.Б.Мольернинг «Скапеннинг найранглари», 1956 йил «Тартюф», 1952 йил Н.В.Гогольнинг «Ревизор» ва шу каби комедияларнинг сахнага қўйилиши қорақалпоқ драматургларининг ижодий лабораториясига ижобий таъсирини кўрсатди. Айниқса, «Скапеннинг хийлеси» комедияси Қ.Матмуратовнинг «Өмирбек хэм Тазша», Ҳ.Ҳ.Ниёзийнинг «Майсаранинг иши» комедияси С.Хожаниязовнинг «Сўймегенге сўйкенбе» комедияларининг яратилишида катта рол ўйнади. Феодал муносабатларни акс эттирувчи бу комедияларда умумийлик бор: уларда бой – анқов, унинг хизматкори ўз хўжайинига нисбатан анча ақлли, зукко бўлади. Қ.Матмуратовнинг «Өмирбек хэм Тазша» сатирик комедиясида феодал тузумдаги қорақалпоқлар ҳаёти тасвирланган. Бош қахрамон Умрбекнинг ҳамқишлоғи Товасар бойни зукколик билан енгиши кулгули ҳолатларда ёритилган. «Скапеннинг хийласи» комедиясида Скапен Леандр ва Зербинеттанинг бирга бўлиши учун бойни алдаган бўлса, «Өмирбек хэм Тазша» асарида камбағал халқнинг манфаати ҳимоя қилинади.

Қорақалпоқ комедиясининг назарий асослари, жанрнинг ривожланиш босқичларини ўрганиш ва таҳлил қилиш бугунги кун қорақалпоқ адабиётшунослигида долзарб масала эканлиги шубҳасиз. Қорақалпоқ адабиётшунослигида комедия жанри олимлар томонидан кам тадқиқ қилинди³⁷. Уларнинг баъзиларида комедиянинг назарий масалаларига санъатшунослик фани нуқтаи назаридан эътибор қаратилган бўлса, баъзиларида фақат ғоявий-тематик ва бадиий образ масалалари ўрганилган. Бу тадқиқотлар комедиянинг жанр хусусиятларини тўлақонли ёритиб бера олмайди, шунга қарамасдан, қорақалпоқ адабиётшунослигида драматургия жанрининг пайдо бўлиши ва ривожланиш йўллари ўрганишда асосий манба сифатида хизмат қилади.

Қорақалпоқ комедиясининг тарихи алоҳида тадқиқ қилинмаганлигини ҳисобга олиб, комедиянинг жанр сифатида шаклланиш ва ривожланиш босқичларини қуйидаги даврларга бўлиб ўрганишни биз мақул деб топдик.

1. 1920-50 йиллар қорақалпоқ комедияси
2. 1960-80 йиллар қорақалпоқ комедияси
3. 1990-2010 йиллар қорақалпоқ комедияси

³⁷ Айымбетов Қ. Қарақалпақ совет драматургиясының тарийхынан очерклер. – Нөкис: ҚҚМБ, 1963; Алланазаров Т. Каракалпакский советский театр. Истоки и формирование. – Т.: Фан, 1966; Ўша муаллиф: Искусствомыздың таң жұлдызы. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1969; Ўша муаллиф: Театр хэм драматургия. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1982; Насруллаев Ә. Жолмурза Аймурзаевтың драматургияси. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1977; Турсынов Б. Драматургия хэм театрымыздың мәселелери. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1988; Ўша муаллиф: Қарақалпақ драматургиясы хэм театрының раўажланыўына аўдарма пьесалардың тәсири. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1984; Қурамбаев К. Хәмза хэм қарақалпақ әдебий орталығы. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1989; Сейтбеков Ә. К.Рахманов дәретиўшилигинде эпикалық хэм драмалық шығармалардың синтези: Филол. илим. филос. д-ри ... (PhD). – Нөкис, 2020.

1920-50 йилларда қорақалпоқ комедиясининг шаклланишига ва ривожланиш босқичининг бошланиш даврларига тўғри келади. Бу йилларда асосан бадиий таъсирлар комедиянинг жанр сифатида пайдо бўлишига мезон бўлди. Шунингдек, бу давр драматургиясига хос бўлган яна бир омил сифатида фольклор жанрларининг сюжети асосида бир қанча комедиялар вужудга келганлигини қайд этиш мумкин.

1960-80 йиллар қорақалпоқ комедиясини комедиянинг энг ривожланган даври деб айтишимиз мумкин. Чунки, қорақалпоқ комедиясидаги шох асарлар айнан шу даврга тўғри келади.

1990-2010 йиллар қорақалпоқ комедияси эса тематик ва ғоявий жиҳати билан ажралиб туради. Бу давр комедиясида жамиятдаги юз берган ижтимоий муҳитнинг муаллиф ғоясига таъсири жуда катта бўлди, инсонлар онгининг ўсиши комедиядаги воқелик ва персонажларнинг характериға ҳам таъсир кўрсатди.

АДАБИЁТЛАР:

1. Мәмбетов К. Қарақалпақ халқының этнографиялық тарийхы. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1995. – Б. 134.
2. Рахманов М. Узбекский театр. С древнейших времен до 1917 года. – Тошкент: Литература и искусство, 1981. – 30 с.
3. Айымбетов Қ. Қарақалпақ совет драматургиясының тарийхынан очерклер. – Нөкис: ҚҚМБ, 1963;
4. Алланазаров Т. Каракалпакский советский театр. Истоки и формирование. – Т.: Фан, 1966;
5. Алланазаров Т. Искусствомыздың таң жұлдызы. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1969; Ўша муаллиф: Театр хәм драматургия. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1982;
6. Насруллаев Ә. Жолмурза Аймурзаевтың драматургияси. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1977;
7. Турсынов Б. Драматургия хәм театрымыздың мәселелери. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1988;
8. Турсынов Б. Қарақалпақ драматургиясы хәм театрының раўажланыўына аўдарма пьесалардың тәсири. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1984;
9. Қурамбаев К. Хәмза хәм қарақалпақ әдебий орталығы. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1989;
10. Сейтбеков Ә. К.Рахманов дәретиўшилигинде эпикалық хәм драмалық шығармалардың синтези: Филол. илим. филос. д-ри ... (PhD). – Нөкис, 2020.
11. TILEUBAEVNA, A. R., QUATBAEVISH, Q. A., & JAMEXATOVNA, S. L. The Role of Computer Science at School and Improvement of Teaching Methodology (Method). *JournalNX*, 6(11), 152-155.

12. Авазовна, Г. В. (2021). Классификация сказок о животных по их структурносемантическому признаку. *Преподавание языка и литературы*, 1(8), 74-77.
13. Dushatova, S. (2022). EVFEMIZM TUSHUNCHASI TAHLILI. *YOUTH, SCIENCE, EDUCATION: TOPICAL ISSUES, ACHIEVEMENTS AND INNOVATIONS*, 1(3), 159-163.
14. Soxibovna, M. G. (2022, August). THE ROLE OF LINVOCULTUREME IN THE STUDY OF NATIONAL AND CULTURAL FEATURES OF SPEECH UNITS. In *INTERNATIONAL CONFERENCE: PROBLEMS AND SCIENTIFIC SOLUTIONS*. (Vol. 1, No. 3, pp. 48-52).
15. Авазовна, Г. В. (2021). Классификация сказок о животных по их структурносемантическому признаку. *Преподавание языка и литературы*, 1(8), 74-77.